Юрій Казаков

Сучасні концепції медіаосвіти учнівської та студентської молоді

У контексті реалізації завдань сучасної української освіти важливими слід вважати такі завдання: розглядати медіа у системі соціокультурних зв'язків; реалізовувати діалогічну модель спілкування із світом на різних рівнях; виявляти творчий потенціал учнівської та студентської молоді засобами медіа; розвивати вміння молоді «декодувати» медіатексти, оцінювати якість медіатекстів; розвивати навички самоосвіти, самостійного пошуку нової інформації; формувати індивідуальний механізм коректування інформації, що отримується завдяки ЗМІ.

Наукові дослідження з проблем медіаосвіти можна умовно поділити на наступні групи: дослідження констатувального характеру, у яких містяться відомості про особливості сприйняття медіатекстів у різних країнах та різними віковими категоріями, про критерії та рівні розвитку аудиторії (І. Левшина, Ю. Усов, О. Федоров, О. Шариков, С. Шеїн, Е. Харт та ін.); дослідження загальнотеоретичного характеру, присвячені аналізу концепцій, моделей, методів медіаосвіти та мас-медіа в цілому (К. Безелгет, Д. Бекінгем, Л. Зазнобіна, Р. Кьюбі, Р. Куїн, Л. Мастерман, С. Пензін, О. Спічкін, Ю. Усов, О. Федоров, О. Шариков, Е. Харт, Р. Хоббс та ін.); роботи, пов'язані із питаннями конкретної методики медіаосвіти (Л. Баженова, О. Баранов, О. Бондаренко, К. Безелгет, К. Ворсноп, Л. Зазнобіна, С. Пензін, Г. Полічко, О. Спічкін, Ю. Усов, О. Федоров, О. Шариков та ін.). Розроблені у зарубіжній та вітчизняній педагогічній науці концепції медіаосвіти визначають провідні засади організації медіаосвітньої підготовки учнівської молоді.

Мета статті – окреслити основні сутнісні характеристики сучасних концепцій медіаосвіти, що складають теоретико-методологічне підґрунтя організації медіосвітньої практики у загальноосвітній та вищій школі.

Аналітичні дослідження О. Федорова, проведені на основі численних робіт вітчизняних та зарубіжних вчених (О. Баранов, К. Безелгет, К. Ворсноп, Л. Зазнобіна, І. Левшина, Л. Мастерман, С. Пензін, О. Спічкін, К. Тайнер, Ю. Усов, О. Шариков, Е. Харт та ін.), свідчать про складання системи основних термінів сучасної медіаосвіти [7]:

- медіавплив – вплив медіатекстів на аудиторію: у галузі виховання та освіти, розвитку свідомості, формування поведінки, поглядів, реакцій, поширення інформації та ін;
- медіасприйняття – сприйняття «медіареальності», почуттів та думок авторів екранних творів (текстів);
- медіаграмотність – вміння аналізувати та синтезувати просторово-часову реальність, вміння «читати» медіатекст;
- медіамистецтва – мистецтва, що засновані на медіаформі (тобто формі засобів масової комунікації) відтворення дійсності (засобами друку, фотографії, радіо, грамзапису, кіномистецтва, художнього телебачення, відеоарту, комп'ютерної графіки та ін.);

- медіакультура – сукупність матеріальних та інтелектуальних цінностей у сфері медіа, а також історично визначена система їх відтворення та функціонування у соціумі; по відношенню до аудиторії «медіакультура» може виступати системою рівнів розвитку особистості людини, яка здатна сприймати, аналізувати, оцінювати медіатекст, займатися медіа творчістю, засвоювати нові знання у галузі медіа;
- медіатекст – повідомлення, що містить інформацію та викладене у будь-якому жанрі медіа (газетна стаття, телепередача, відеокліп, фільм тощо);
- методи медіаосвіти – способи роботи педагога та учня, за допомогою яких реалізуються цілі медіаосвіти. Типові методи медіаосвіти: словесні (розповідь, лекція, бесіда, обговорення, аналіз, дискусія та ін.), наочні (перегляд аудіовізуального матеріалу), репродуктивні, дослідницькі, евристичні, проблемні, ігрові (моделювання художньо-творчої діяльності творців медіатексту, імпровізація та ін.). Методи медіаосвіти ґрунтуються на певних дидактичних принципах: соціокультурний розвиток особистості у процесі навчання, науковість, систематичність та доступність навчання, зв'язок теорії з практикою, наочність, активність аудиторії, стимулювання саморозвитку особистості, позитивний емоційний фон, урахування індивідуальних особливостей учнів.

Саме ці провідні терміни і створюють проблемне поле численних концепцій з медіаосвіти, що з'явилися та плідно розвиваються протягом XX – на початку XXI ст.

Теорія медіаосвіти представлена різними концепціями, які побудовані на певних філософських, естетичних, психолого-педагогічних засадах. Аналіз наукової літератури за проблемою дослідження дозволяє представити наступні концепції медіаосвіти, аналіз які складають підгрунтя практичної реалізації завдань медіаосвіти майбутніх учителів у сучасних умовах розвитку культурно-освітнього простору України [1; 5; 6; 8: 9 та ін.]. Такими провідними концепціями медіаосвіти виступають наступні: ін'єкційна («захисна», «протекціоністська», «прищеплення»); медіаосвіта як джерело «задоволення потреб» аудиторії; практична («прагматична») (вивчення медіаапаратури, формування практичних умінь її використання); медіаосвіта як формування «критичного мислення»; «ідеологічна» теорія (аналіз політичних, соціальних, економічних аспектів медіа); семіотична; культурологічна; естетична (художня) теорія медіаосвіти.

У межах теоретичного аналізу проблем дослідження визначимо найсуттєвіші риси кожної із зазначених концепцій.

<u>«Ін'єкційна» («захисна», «протекціоністська») теорія медіаосвіти</u>. Вихідна позиція цієї теорії пов'язана із необхідністю захисту від негативного впливу медіа. Так, наприклад, такому впливу медіа можуть протистояти «вічні» цінності класичної культурної спадщини (мистецтво античності, ренесансу). Негативний вплив медіа на аудиторію може виявлятися в безпосередньому наслідуванні того, що представлено на екрані, у друкованому тексті тощо. Відповідно аудиторія розглядається як пасивний споживач. Головною метою медіаосвіти у межах ін'єкційної концепції визнається пом'якшення негативного ефекту медіа (насамперед щодо дітей та

молоді), що може досягатися через розуміння різниці між реальністю та медіатекстом на конкретних прикладах.

Прибічники ін'єкційної теорії медіаосвіти, насамперед, приділяють значну увагу проблемам насилля у суспільстві. Такий підхід особливо поширено у США (дослідницькі центри університетів – Каліфорнійського, Техаського, Північної Кароліни, Медісон). У 90-х рр. XX ст. «захисна» концепція набула підтримки від Міжнародної палати ЮНЕСКО «Діти та насилля на екрані» (UNESCO International Clearinghouse on Children and Violence on the Screen).

Однак, і прибічники ін'єкційної теорії медіаосвіти, і педагогічні працівники, і батьки розуміють, що окрім боротьби проти «екранного насилля» необхідно розвивати медіаосвіту школярів та молоді, спрямовану на формування критичного, самостійного, творчого мислення.

Основними аргументами супротивників цієї теорії (серед них відомі дослідники К. Безелгет, К. Ворсноп, Л. Мастерман, С. Пензін, О. Спічкін, Ю. Усов, О. Федоров, О. Шариков, Е. Харт та ін.) виступають наступні: а) медіа, медіакультура – це невід'ємна частина життя суспільства і кожної людини, б) у сучасному технологізованому світі діти та молодь виказують набагато менший інтерес до технічних новацій і, відповідно, до розмаїття ЗМІ, ніж покоління другої половини XX століття.

Наступна теорія – теорія медіаосвіти як джерела «задоволення потреб аудиторії» – виходить з того, що вплив медіа на аудиторію доволі обмежений, тому що кожна людина може сама вибрати та оцінити медіатекст відповідно до власних потреб. Мета медіаосвіти за такою теорією – допомогти дітям та юнацтву винайти максимум користі із спілкування з медіа відповідно до своїх потреб. Така мета зумовлює основний зміст медіаосвіти, пов'язаний із стимулюванням розуміння учнями ролі медіа в житті людини, формуванням навичок аналізу та оцінки окремих елементів медіатексту. Теорія медіаосвіти як джерела «задоволення потреб аудиторії» виступає протилежною щодо «ін'єкційної» теорії, оскільки спирається на позитивні аспекти медіакультури.

Третя теорія, яка має розглядатися в контексті визначення методології медіаосвіти, це «практична» теорія медіаосвіти. Увага акцентується на формуванні практичних умінь працювати з медіаапаратурою, фотографувати, знімати фільми тощо. Ця теорія набула особливого поширення в 30-50-ті рр. XX ст. У радянській системі освіти це певною мірою можна пояснити орієнтацію на виконавство, колективну творчість тощо.

Прагматичний підхід (з орієнтацією на креативні уміння учнівської молоді) має й певні переваги. Так, залучення до роботи з відеокамерою, відеомагнітофоном, телемонітором не лише забезпечує навчання мові медіа, а й створює передумови для власної творчої діяльності. Відмінність теорії «практичної» медіаосвіти від теорії медіаосвіти як джерела «задоволення потреб аудиторії» полягає в тому, що задовольняються не сюжетні, жанрові та стилістичні переваги аудиторії, а потреби технічні та практичні.

На теперішньому етапі здобула поширення теорія медіаосвіти як формування «критичного мислення». Медіа розглядається як «четверта влада», що поширює моделі поведінки та соціальні цінності серед аудиторії.

Мета медіа освіти відповідно до цієї теорії – захист особистості від маніпулятивного впливу медіа, навчання орієнтації в інформаційному просторі сучасного суспільства. Особлива увага приділяться так званим «кодам», умовностям-символам, що впливають на свідомість людини.

Розвиток «критичного мислення» відбувається у процесі аналізу впливу медіатекстів на особистість. Учнів та студентів слід навчити грамотно сприймати, розуміти, аналізувати різноманітну інформацію, знати про наслідки її впливу на аудиторію. Безумовно, однобічна або спотворена інформація, яка транслюється, наприклад, телебаченням, має доволі велику силу навіювання. Тому, вважається корисним навчити людину визначати надійність джерела інформації, різницю між головною та другорядною інформацією, пристрасні судження, логічну непослідовність в доказах тощо.

Британський дослідник Л. Мастерман вважає, що оскільки продукція ЗМІ є результатом свідомої діяльності, то можна окреслити щонайменше чотири галузі питань: 1) хто несе відповідальність за її створення, хто володіє ЗМІ та здійснює контроль?; 2) як досягається необхідний ефект? 3) які ціннісні орієнтації утверджуються в такому інформаційному просторі? 4) як цей простір сприймає аудиторію? [4]. Тобто, Л. Мастерман орієнтує аудиторію на розвиток «критичного мислення», на аналіз механізмів впливу та цінностей тієї чи іншої інформації.

У сучасній медіаосвітній практиці залишаються актуальними принципи медіаосвіти, сформульовані Л. Мастерманом: медіаосвіта – це важлива галузь, пов’язана із більшістю соціальних структур демократичного суспільства; центральна концепція медіаосвіти – переосмислення/ репрезентація. Медіа не відображають реальність, переосмислюють/представляють її за допомогою системи знаків та символів; медіаосвіта – це процес, що триває протягом усього життя людини, однак учнівська молодь (школярі та студенти) – це пріоритетна аудиторія; цілі медіаосвіти полягають не лише у вихованні критичного мислення, а в розвитку критичної автономії; медіаосвіта – це дослідницькій процес; медіаосвіта – актуальна та сучасна, втілює відоме висловлювання «тут і зараз» в широкому соціокультурному контексті; ключові поняття медіаосвіти – це насамперед аналітичні інструменти, ніж альтернативний зміст; зміст у медіаосвіті позначає розвиток варіативних аналітичних інструментів; ефективність медіаосвіти може бути оцінена за двома критеріями: здатність учнів використати своє критичне мислення у нових ситуаціях та кількість обов’язків та мотивацій, що продукуються учнями щодо медіа; ідеальна оцінка медіаосвіти – це самооцінка учня; медіосвіта спрямована на зміну стосунків між учителем та учнями, створює підґрунтя для роздумів та діалогу; медіаосвіта – це насамперед діалог, ніж дискусія (ця позиція відповідає відомій концепції «діалогу культур» М. Бахтіна, В. Біблера); призначення медіаосвіти – формувати відкритих та демократичних педагогів, медіаосвіта спрямована на сумісне, насамперед групове, навчання; медіаосвіта складається з «практичної критики» та «критичної практики»; медіаосвіта включає також і стосунки між батьками, фахівцями у галузі медіа та педагогіки, медіаосвіта – це особлива галузь, де відповідні знання не просто передаються від педагога до учня. Це предмет

критичного дослідження та діалогу, коли нові знання активно набуваються педагогами та учнями [3; 4].

Ключові позиції, відзначені Л. Мастерманом, на теперішньому етапі широко використовуються у теоріях медіаосвіти і можуть розглядатися як провідні у визначенні теоретико-методологічних засад використання медіаосвіти у професійній підготовці майбутнього вчителя.

Серед численних теорій медіаосвіти відома і марксистська теорія медіаосвіти. Відповідно до цієї теорії медіа має можливості достатньо сильно маніпулювати громадською думкою, в тому числі й в інтересах певної соціальної групи. Найбільш легка мішень – це дитяча та юнацька аудиторія. Головною метою медіаосвіти визначено наступне: викликати в аудиторії бажання змінити систему масової комунікації (якщо влада належить політичним силам, далеким від марксистських теорій), або, навпаки, утвердити думку, що чинна система медіа – найкраща (якщо влада належить лідерам марксистського напряму). За останньою ситуацією належна увага приділяється медіакультурі інших, наприклад, західних країн. Завдання медіаосвіти реалізуються через аналіз численних суперечностей, які містять політичні, соціальні та економічні аспекти медіа з точки зору тієї чи іншої соціальної групи. Яскравим прикладом реалізації марксистської теорії медіаосвіти може бути загальнодержавна політики щодо ЗМІ та їх впливу на суспільства за радянських часів. Так, під час протистояння «західного» та «східноєвропейського» способів життя у 60-80-х рр. XX ст. відбувалася взаємна критика медіапродукції, створеної у капіталістичному та соціалістичному таборах.

У наш час марксистська (або «ідеологічна») теорія медіаосвіти значно втратила свої позиції, однак певною мірою й трансформувалась. На перший план виходять позиції національно-регіонального, соціально-політичного аспектів функціонування медіатекстів.

Семіотична теорія медіаосвіти ґрунтується на семіотичній теорії медіа (Р. Барт, Ж. Берже, К. Метц). Наявність багатозначного знакового характеру медіатекстів зумовлює необхідність допомоги дітям та юнацтву навчитися «правильно читати» медіатекст, адекватно використовувати мову медіа.

Культурологічна теорія медіаосвіти виходить з того, що медіа насамперед не нав’язує, а пропонує інтерпретацію медіатекстів. Аудиторія завжди знаходиться у процесі діалогу з медіатекстами та їхнього оцінювання. Кожна людина у процесі спілкування з медіакультурою виявляє свої індивідуальні смисли, уподобання, презентує свій рівень знань та культури. Метою медіаосвіти виступає збагачення сприйняття, знань та ін. тієї чи іншої аудиторії у процесі оцінки та критичного аналізу медіатекстів. Культурологічна теорія медіаосвіти має найбільш сильні позиції у Великобританії (Д. Бекінгем, К. Безелгет, Е. Харт та ін.) та Канаді (Б. Дункан, К. Ворсноп та ін.), хоча має достатню кількість прибічників й в інших країнах (Франція, Австралія, Німеччина, Росія).

Естетична (художня) теорія медіаосвіти ґрунтується на концептуальних засадах культурологічної теорії. Однак, вона спрямована на розуміння основних законів та мови художніх аспектів медіаінформації, розвиток естетичного

(художнього) сприйняття та смаку, здатності до кваліфікованого аналізу художніх медіатекстів. Зміст медіаосвіти відповідно до цієї теорії полягає у вивченні мови медіакультури, авторського світу творця художнього медіатексту, історії медіакультури (історія кіномистецтва, художнього телебачення та ін.).

У XX ст. у країнах Східної Європи (насамперед, у Радянському Союзі) саме естетична теорія медіаосвіти була домінуючою протягом багатьох десятиліть до початку 90-х рр. XX ст. Найбільш визнаними діячами цього напряму були Ю. Усов, С. Пензін, О. Баранов, І. Левшина, Г. Поличко, Л. Прессман та ін. Поетапна розробка кіноосвіти молодіжної аудиторії була запропонована Ю. Усовим (1989). Цей підхід здобув широкого поширення і передбачав розвиток аудіовізуального сприйняття, уяви, зорової пам'яті, навичок інтерпретації, аналізу, самостійного критичного мислення. Л. Прессман у багатьох працях запропонував педагогічні підходи до використання технічних засобів у процесі медіа освіти. Л. Зазнобіною була розроблена концепція медіаосвіти, інтегрованої в базову, тобто у предмету так званого обов'язкового циклу (і гуманітарні, і точні науки).

На початку 90-х рр. XX ст. з'являються дослідження (О. Шариков, Л. Зазнобіна та ін.), які виходять за рамки естетично орієнтованої медіаосвіти. Заслуговує на увагу спроба відомого дослідника у цій галузі О. Шарикова адаптувати західний досвід медіаосвіти, використати соціокультурний підхід замість естетичного [10]. На думку О. Шарикова слід вивчати медіатексти незалежно від їх художніх якостей, спиратися на їх соціальні, інформаційні, інтелектуальні тощо властивості. Саме такий підхід буде реалізовано у нашому дослідженні.

На теперішньому етапі естетична теорія тяжіє до культурологічної теорії медіаосвіти, оскільки має схожість у теоретичних засадах, меті, завданнях та педагогічній стратегії медіаосвітньої діяльності.

Аналіз відзначених теорій медіаосвіти дає можливість визначити позитивне у кожній з них, виокремити найбільш життєздатні позиції, що можуть слугувати теоретичними засадами для реалізації завдань дисертаційного дослідження:

- усі концепції наголошують на необхідності зменшити негативний вплив медіа на учнівську молодь і протиставити цьому «класичні культурні цінності» або найкращі твори сучасності. Зауваження до такої позиції пов'язане із тим, що вибір «оптимальних, найкращих» медіатекстів здійснюється педагогами, а не учнями або студентами, що, зрозуміло, не повною мірою відповідає сучасним гуманістичним, особистісно орієнтованим засадам педагогічного процесу;
- у центрі медіаосвіти повинна знаходитися особистість учня (студента), необхідно враховувати його уподобання, смаки, художньо-естетичні орієнтації, формувати не лише критичне ставлення до медіапростору, а й вміння відстоювати свої власні медіапереваги;
- медіаосвіта повинна надати доступ до різноманітних медіазасобів, розвивати навички аналізу, оцінки та творення медіатекстів різної форми.

Таким чином, узагальнення досліджень вітчизняних та зарубіжних

науковців дозволяє зробити висновок, що в концепціях медіаосвіти переважають виховні, навчальні та креативні підходи до використання можливостей медіа. Освітня складова полягає в отриманні знань про історію, структуру, мову та теорію медіа. Розвивальна складова полягає у розвитку навичок сприйняття медіатекстів, активізації уяви, зорової пам'яті, розвитку різних видів мислення (критичного, логічного, творчого, образного). Практична складова передбачає формування різноманітних креативних практичних умінь на матеріалі медіа.

До перспективних напрямів дослідження слід віднести теоретичне обґрунтування та практичну розробку питань медіаосвіти для учнівської молоді різних вікових категорій, формування медіаграмотності учнів сільських шкіл.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кириллова Н.Б. Медиакультура: от модерна к постмодерну / Н.Б. Кириллова. – М.: Академический проект, 2005. – 448 с.
2. Мастерман Л. Обучение языку средств массовой информации / Л. Мастерман // Специалист. – 1993. – № 4. – С. 22–23.
3. Мастерман Л. Обучение языку средств массовой информации / Л. Мастерман // Специалист. – 1993. – № 5. – С. 31–32.
4. Мастерман Л. Обучение языку средств массовой информации: теория и практика / Л. Мастерман // Перспективы. Вопросы образования. – 1984. – № 2. – С. 37–48.
5. Михалева Г.В. Основные концепции современной философии британского медиаобразования / Г.В. Михалева // Образование и общество. – 2007. – № 6(47). – С. 92–95.
6. Федоров А.В. Медиаобразование: история, теория и методика: Моногр. / А.В. Федоров. – Ростов н/Д: ЦВВР, 2001. – 708 с.
7. Федоров А.В. Терминология медиаобразования / А.В. Федоров // Искусство и образование. – 2000. – № 2. – С. 33–38.
8. Федоров А.В., Новикова А.А. Медиаобразование в ведущих странах Запада / А.В. Федоров, А.А. Новикова. – Таганрог: Кучма, 2005. – 270 с.
9. Федоров А.В., Новикова А.А. Основные теоретические концепции медиаобразования / А.В. Федоров, А.А. Новикова // Вестник Российского гуманитарного научного фонда. – 2002. – № 1. – С. 149–158.

Шариков А.В. Медиаобразование: мировой и отечественный опыт / А.В. Шариков. – М.: Изд-во АПН, 1990. – 66 с.